

## **Ringkraag Sint Jorisgilde van Zevenbergen, Verslag van een onderzoek naar de maker.**

### **Inleiding**

Begin 2015 verwierf het Rijksmuseum een prachtige gildekraag van het Sint Jorisgilde te Zevenbergen. De kraag zou gemaakt kunnen zijn in 1546 in opdracht van Cornelis van Bergen, heer van Zevenbergen.

Over de ringkraag is al eerder een en ander geschreven, o.a. door Albert Delahaye in de serie *Publicaties van het archivariaat Nassau Brabant* en door Jean Pierre van Rijen in het boek *Zilver en zilversmeden uit de Baronie van Breda*.

Toch bleken er onopgehelderde aspecten te kleven aan de ringkraag. Tijd dus voor aanvullend onderzoek naar de herkomst, de maker en de verdere lotgevallen van de ringkraag. Hieronder wordt verslag gedaan van de stand van zaken van dit onderzoek. Het kan een bijdrage leveren aan een toekomstige publicatie over de ringkraag van het Sint Jorisgilde van Zevenbergen.

### **Beschrijving**

Een ringkraag fungeerde als ereteken van de koning van het schuttersgilde. De gilden lieten dergelijke kragen of breuken maken in navolging van de ordetekens van belangrijke gezelschappen zoals de Orde van het Gulden Vlies. In Bergen op Zoom vinden we in de stadsrekeningen gegevens over gildekragen of breuken van verschillende organisaties. In 1506 krijgt Jan de Goutsmit betaald voor het repareren van een breuk van de “stads pipers” (muzikanten), in 1529 kreeg Wouter Jansz, goudsmid, de opdracht de breuk van de speellieden te repareren. Het is onduidelijk of het hier om dezelfde breuk gaat.

De ringkraag van het Sint Jorisgilde uit Zevenbergen is aan de achterzijde van een van de schakels gedateerd “1546” en draagt op de achterzijde van een andere schakel de tekst “Deze RinKraag schoon gemaakt door Cs Dijkers te 7bergen 1822”.

Op de achterzijde van iedere schakel staat het meesterteken van de zilversmid en het keurmerk met een stadswapen met drie schuinkruisjes (zonder bergjes!).

Aan de ringkraag hangt een medaillon met het wapen van Cornelis van Bergen aan weerszijden geflankeerd door een bril. Aan de achterzijde van dit medaillon staat de volgende tekst:

“ HEER CORNELIS  
VAN BERG-  
HEN HEER VAN ZEV-  
ENBERGEN ≈  
CONNICK  
VAN 1546 DIE  
18<sup>e</sup> JULIJ”

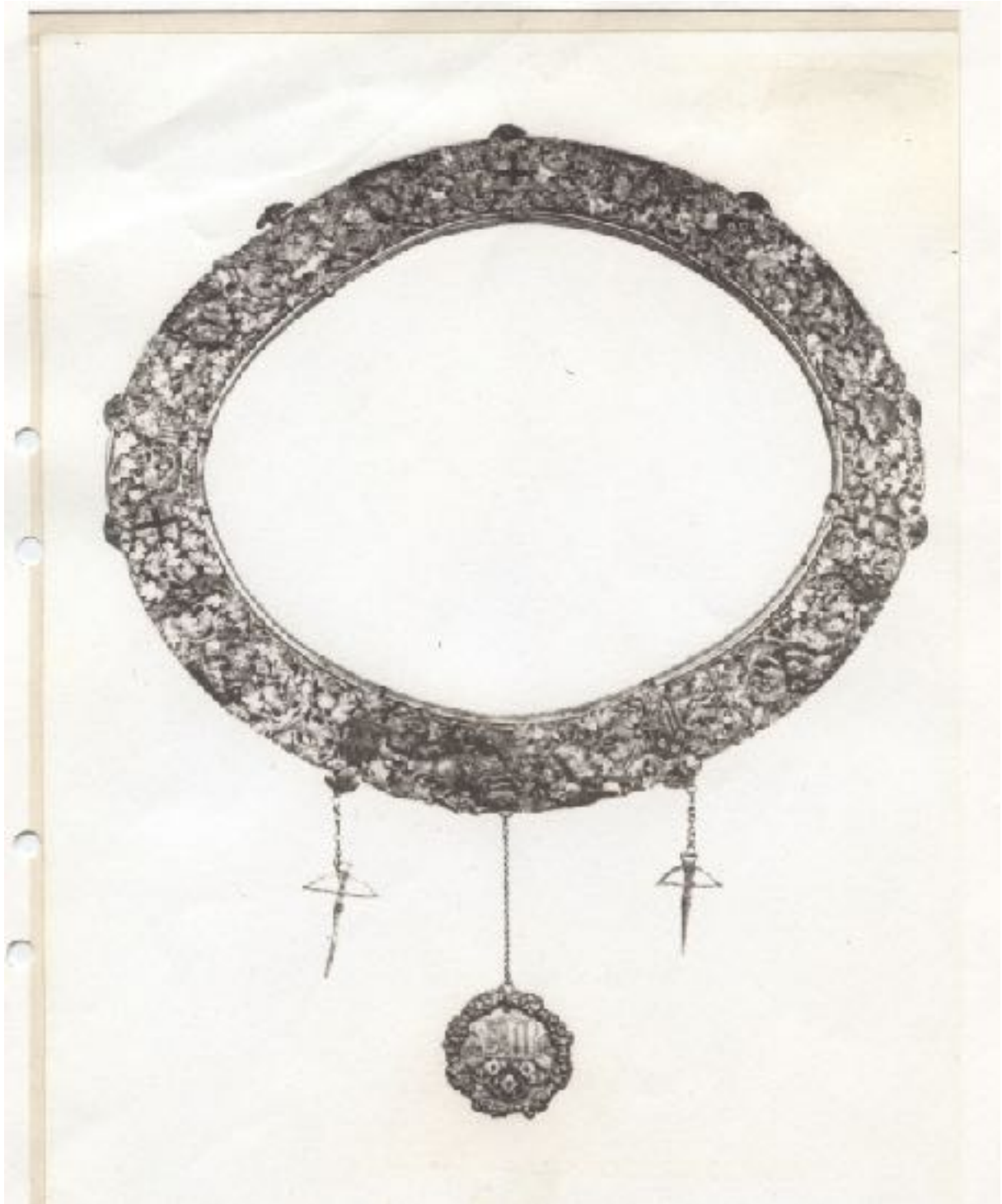
Boven deze tekst staat een bril afgebeeld. De achterzijde van het medaillon heeft een randversiering met bloemmotieven.

De zeven schakels zijn rijk versierd met eikenbladeren, eikels, vogels die slangen eten (ooievaars?), vogels met hun nesten, zeven vergulde bergen met konijnen, de wapens van Cornelis van Bergen, van het Sint Jorisgilde, van Zevenbergen. Op de onderste schakel is (verguld) Sint Joris als ridder te paard afgebeeld. Hij steekt de draak dood. Naast hem staat de

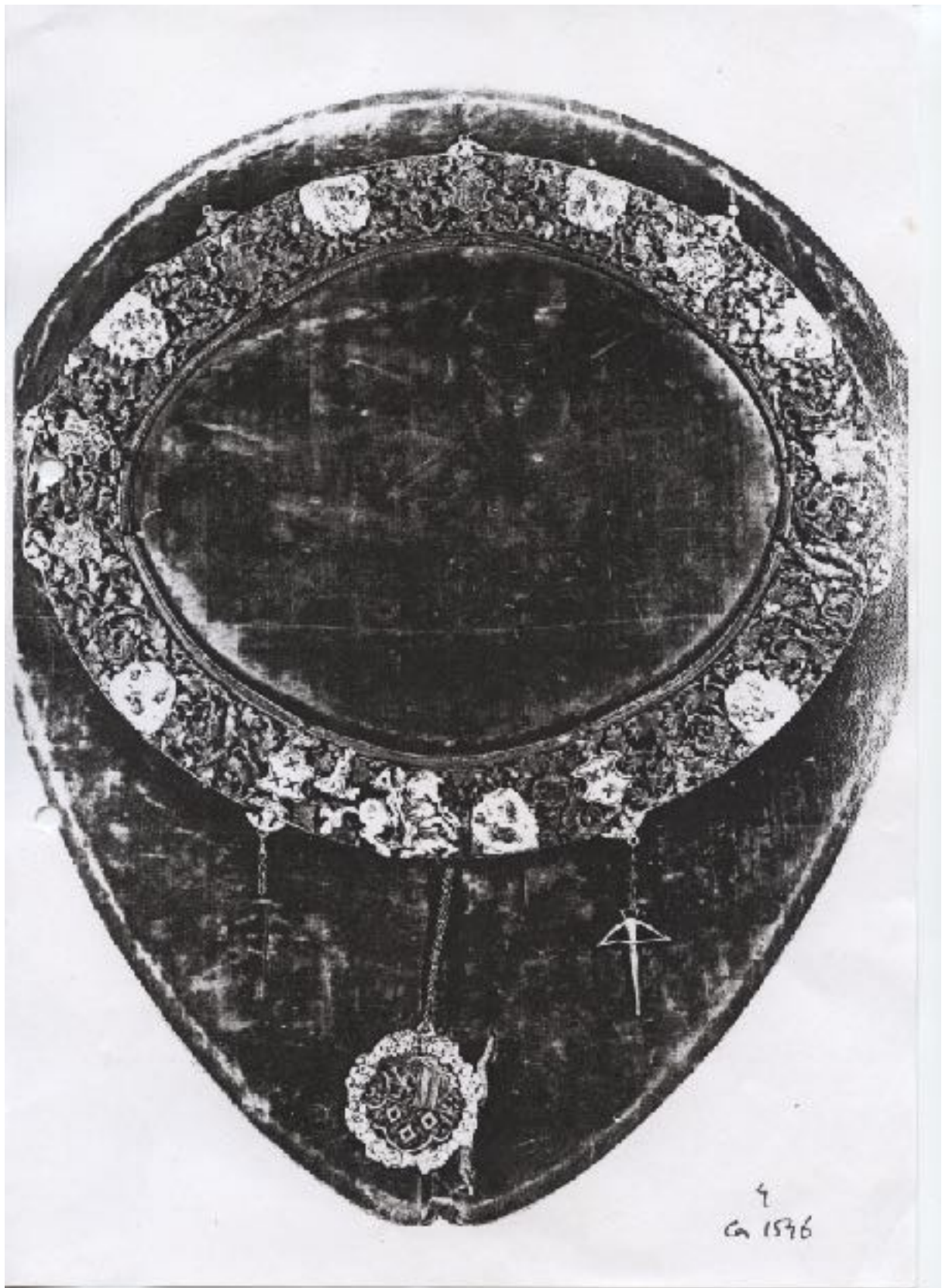
koningsdochter met een schaap; deze koningsdochter wordt volgens de legende van Sint Joris gered door de draak te doden. Ook dit onderdeel is verguld.

De maker van deze kraag verstond zijn vak. Alle details zijn uitzonderlijk goed uitgewerkt. Het is vakwerk van een ervaren zilversmid.

Van de ringkraag bestaan enkele oude afbeeldingen. Zo is er een foto uit de 19<sup>e</sup> eeuw waarop de ringkraag staat afgebeeld met twee kruisboogjes. Thans is er nog één miniatuurkruisboogje aan de kraag bevestigd. Dan is er nog een onduidelijke zwart-wit foto uit de 19<sup>e</sup> eeuw waarop de ringkraag is te zien op een foedraal. Aan de kraag hangt rechts naast het medaillon een voetboogje en links een onduidelijk figuurtje, mogelijk eveneens een voetboogje.



Afb. 1



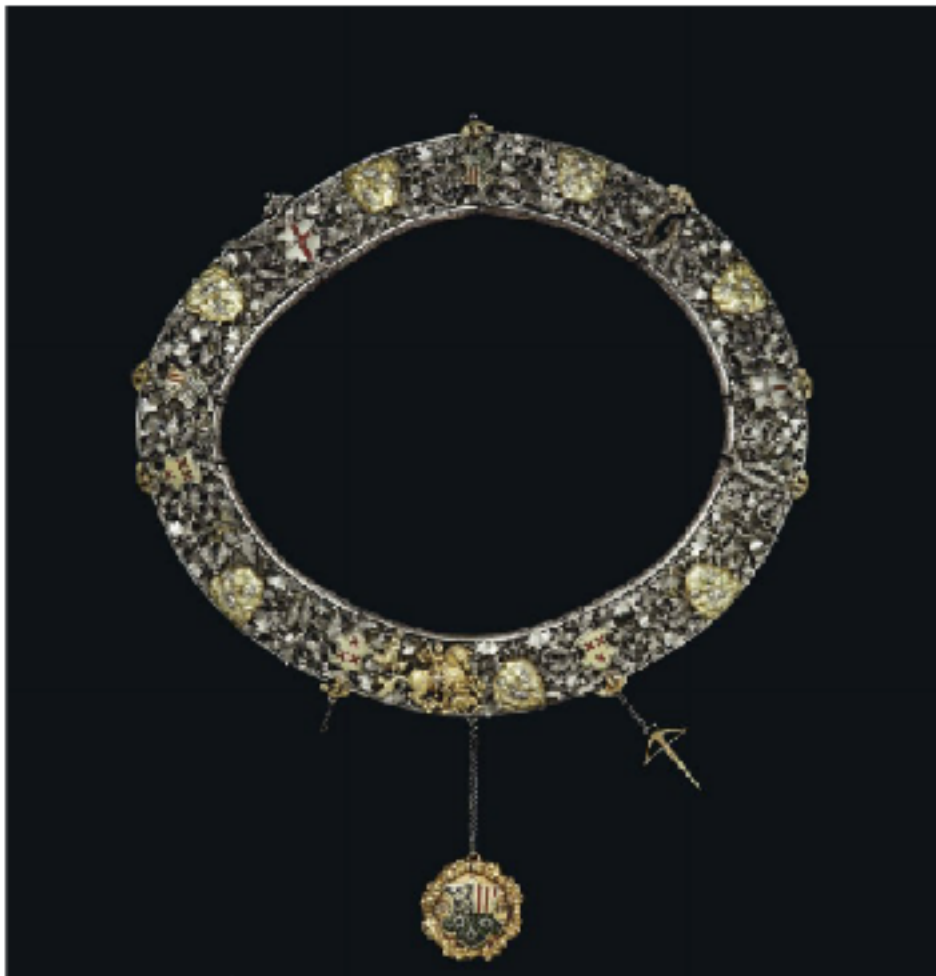
Afb. 2: 19<sup>e</sup> eeuwse foto van de ringkraag in een foedraal

De ringkraag is in 1619 gerepareerd en verfraaid door de Bredase zilversmid Joost Moermans; hij had hiervoor twee ons zilver nodig. In de rekening staat vermeld dat hij er veel werk aan had.

In een brief van het gemeentebestuur van 3 juni 1799 aan het Departementaal bestuur van de Schelde en Maas, waartoe Zevenbergen toen behoorde, wordt de ringkraag beschreven: ... *superbe fraaij gewerkte zilveren ringkraag gemerkt 1546 waaraan met zilveren kettinkjes hangt een dito vogel, twee dito voetboogjes en met een touwtje een schild waarop staan dese woorden "heer Cornelis van Berghen, heer van Zevenbergen Coninck ao 1546 die 18 julij"*. Hieruit blijkt dat er in 1799 nog een zilveren vogel aan de kraag bevestigd was. Het medaillon met het wapen van Cornelis van Bergen was toen kennelijk met een touwtje aan de kraag bevestigd.

In 1802 komt de ringkraag ter sprake in de municipaliteit van Zevenbergen. De kraag werd tot dan toe in de weeskamer van Zevenbergen bewaard. Het stadsbestuur besloot de ringkraag af te staan aan het Sint Jorisgilde op voorwaarde dat een openstaande obligatie van 200 gulden werd afgelost.

In 1822 werd de ringkraag schoongemaakt door Cornelis Dijkers, zilversmid uit Zevenbergen. In 1874 werd de ringkraag door het Sint Jorisgilde verkocht aan S. Josephus Jitta, antiquair te Amsterdam voor een bedrag van 5.500 gulden. De opbrengst werd onder de leden van het gilde verdeeld. De kraag belandt uiteindelijk in de collectie De Rothschild te Parijs.<sup>1</sup>



Afb. 3: foto uit de veilingcatalogus Christies, 2014

### **Literatuuronderzoek naar het Sint Jorisgilde en de ringkraag**

Over de ringkraag is in de literatuur wel het een en ander te vinden. Om te beginnen in de publicatie van Albert Delahaye, *Het St.Jorisgilde of de vroedschap van Zevenbergen*, in de reeks Publicaties van het Archivariaat Nassau-Brabant (nr 24; 1973).

Het Sint Jorisgilde is op 21 juni 1541 opgericht. Cornelis van Bergen, heer van Zevenbergen gaf hiervoor het octrooi aan het gilde, vastgelegd in een reglement van 29 artikelen. Het gilde was een schuttersgilde dat met de voetboog of kruisboog schoot. Volgens artikel 6 van het reglement moet de koning van het gilde het span (het gildezilver) dragen op de feestdag van Sint Joris, 23 april. Bij aftreden moet de koning het zilver “verbeteren”, dat wil zeggen aanvullen met een schild waarop zijn merk of wapen staat afgebeeld.

De gildebroeders moesten trouw zweren aan de heer van Zevenbergen. Het bestuur werd gevormd door een deken en drie gezworenen. Het gilde werd verdeeld in vier kwartieren met ieder een hoofdman.

Overigens sluit Delahaye in zijn publicatie niet uit dat het gilde al eerder bestond en in 1541 een nieuw reglement kreeg. Wel is pas vanaf 1541 in de domeinrekeningen en in de burgemeestersrekeningen te volgen welke bedragen voor het gilde betaald werden. In de burgemeestersrekeningen van Zevenbergen vanaf 1542 staat ieder jaar de gage vermeld van 12 penningen die aan de dekens van het Sint Jorisgilde werd uitgekeerd. Later is dat bedrag verhoogd.

Het Sint Jorisgilde had oorspronkelijk alleen een taak in de bescherming van de stad, maar al snel werd deze taak aangevuld met ceremoniële functies bij openbare aangelegenheden. In de loop van de 16<sup>e</sup> eeuw kwam daar een andere taak bij, namelijk het adviseren van het gemeentebestuur bij belangrijke, vaak financiële aangelegenheden. Vanaf het midden van de 17<sup>e</sup> eeuw werd de term vroedschap gebruikt voor het gilde. Het wijst erop dat de status van adviescollege voor het gemeentebestuur toen vaste vorm kreeg. In de 18<sup>e</sup> eeuw had het Sint Jorisgilde een eigen kamer in het raadhuis van Zevenbergen, vroedschapskamer genoemd. De positie van het gilde veranderde omstreeks 1795 toen er een einde kwam aan de adviserende rol. Het werd weer een vereniging met sportieve en sociale functies.<sup>2</sup>

R.C.M. Jacobs publiceerde in 1992 het artikel *Het St.-Jorisgilde Zevenbergen 450 jaar oud* in het tijdschrift Oud Nieuws: periodiek van de Heemkundekring “Willem van Strijen” Zevenbergen.<sup>3</sup>

### **Archiefonderzoek naar de ringkraag**

Om meer te weten te komen over de maker en het onderhoud van de ringkraag zijn er enkele archieven van belang:

1. Archief van het Sint Jorisgilde van Zevenbergen;
2. Archief van het stadsbestuur van Zevenbergen;
3. Archief van Arenberg in het Algemeen Rijksarchief te Brussel;
4. Het Archief van de Raad en Rekenkamer van de Markiezen van Bergen op Zoom.

Het archief van het Sint Jorisgilde is slechts gefragmenteerd bewaard. Het bevat geen gegevens over de opdracht tot het vervaardigen van de keten en het bijbehorende foedraal. Het nog bewaarde deel van het archief van het Sint Jorisgilde berust nog bij het gilde zelf. Albert Delahaye verwijst in zijn publicatie naar de resoluties en rekeningen in dit archief.

Voor de volledigheid van het onderzoek is het aan te bevelen de stukken van het gilde nog eens nauwkeurig te bekijken.

Het archief van het stadsbestuur van Zevenbergen over de periode 1485-1810 bevat een aantal stukken die voor het onderzoek naar de ringkraag van belang zijn. In de zogenaamde burgemeestersrekeningen (inv. nrs 962, 963, 964 en 965) over de periode 1542-1560 staan enkele posten vermeld over het gilde, maar niet over de ringkraag. Over 1542-1543 en de daarop volgende jaren wordt aan het bestuur van het gilde een gage betaald van 12 penningen. In de rekeningen staan geen namen van zilversmeden vermeld.

Voor de geschiedenis van Zevenbergen in het algemeen en die van de ringkraag in het bijzonder is het Arenberg-archief in het Rijks Archief Brussel van belang. Helaas is dat archief nog niet geordend en het ziet er niet naar uit dat dit op korte termijn geïnventariseerd zal worden. Vanaf 1599 dragen de heren van Arenberg de titel heer van Zevenbergen. In het familiearchief worden ook de stukken van de voorgaande heren en vrouwen van Zevenbergen bewaard. In dit archief zijn de rekeningen over de periode 1542-1545 en 1548-1560 bewaard. Helaas ontbreken de jaren 1546 en 1547, de jaren waarin de ringkraag gemaakt kan zijn. De rekeningen zijn zeer gedetailleerd bijgehouden. Werkelijk alles wat gekocht werd voor de heer van Zevenbergen en zijn familie staat er in vermeld, zelfs de ingrediënten voor het bereiden van de maaltijden. In de rekening van 1542 staan enkele uitgaven die verband houden met zilverwerk.<sup>4</sup>

In opdracht van de heer reisde de “Casteleijn” op 1 augustus 1542 naar Antwerpen om de zieke Peter Clemens te assisteren met het “fineeren der penningen om mijnen heere, mijn vrouwe van bueren en mijn vrouwe van Hoerne silverwerck te halen”. In verband met dit zilverwerk werd op 22 augustus de secretaris van de heer, Thomas Roos, naar de eerder genoemde Peter Clemens gestuurd om de kwestie verder af te ronden. De secretaris moest op 28 augustus met 6 paarden op weg om het zilverwerk te halen.<sup>5</sup>

Het archief van de Raad en Rekenkamer van de markiezen van Bergen op Zoom is interessant omdat de markiezen directe familie zijn van Cornelis van Bergen, die van 1529 tot zijn overlijden in 1560 heer van Zevenbergen was. Cornelis was de kleinzoon van Jan II van Glymes. Zijn neef Antonius van Glymes had sinds 1533 de titel markies van Bergen op Zoom. Helaas ontbreekt in dit archief het jaar 1546, zodat niet is na te gaan of er vanuit Bergen op Zoom iets geschonken is toen Cornelis van Bergen de schutterskoning werd in 1546.

### **De schenker Cornelis van Bergen**

Cornelis van Bergen (c.1490-1560) wordt in publicaties ook wel aangeduid als Cornelis van Zevenbergen, omdat hij na de dood van zijn moeder in 1529 met Zevenbergen werd beleend. Zelf bleef hij stukken ondertekenen met de naam Van Bergen of Van Berghen. Dat deden ook zijn familieleden in Bergen op Zoom. Heer Jan II van Glymes (1417-1494) ook bekend onder zijn bijnaam Jan metten Lippen ondertekende stukken met de naam Jean de Berghes of Jan van Berghen.

Jan metten Lippen was de grootvader van deze Cornelis van Bergen.

Cornelis is omstreeks 1490 in Bergen op Zoom geboren als zoon van Cornelis van Bergen (1458-1508) en Maria Magdalena van Strijen, vrouwe van Zevenbergen (14.. – 1529). Zijn vader Cornelis was het negende kind van de eerder genoemde Jan II van Glymes.

Cornelis maakte aanvankelijk carrière in de rooms-katholieke kerk. In 1519 werd hij kanunnik te Luik en in 1523 werd hij al vermeld als proost van St. Petrus te Lille (Rijssel).

Keizer Karel V wees hem omstreeks 1520 aan als coadjutor van de bisschop van Luik met het recht van opvolging. In 1538 werd hij prins-bisschop van Luik. Zijn inauguratie ging met veel pracht en praal gepaard. Die eer kon echter niet voorkomen dat Cornelis met grote tegenzin de functie aanvaardde. In de literatuur over hem wordt hij wel een belangrijk tegenstander van de hervorming genoemd. Hij had het vooral gemunt op de wederdopers. Voor de vervolging van hen stelde hij een speciale inquisiteur aan. Delahaye beweert in zijn publicatie over de heren van Zevenbergen dat Cornelis tegen heug en meug de functie van prins-bisschop had aanvaard en dat hij zelfs niet tot priester gewijd was. In de jaren 1541-1543 begint het langzaam aan door te dringen dat hij verlost wilde worden van de functie. Hij verbleef grote delen van het jaar op het kasteel te Zevenbergen of het kasteel te Heeswijk. In 1544 deed hij afstand van de functie van prins-bisschop.





Afb. 4: Cornelis van Bergen, 1544, anoniem, collectie Abdij du Val Dieu in Aubel.

Toen Cornelis van Bergen zich in 1544 vanuit Luik in Zevenbergen vestigde, was de weduwe van zijn neef Antonius van Glymes markiezin in Bergen op Zoom. Antonius maakte deel uit van de Orde van het Gulden Vlies.

Cornelis ging gebukt onder grote schulden, onder meer veroorzaakt doordat hij een grote som geld had moeten betalen voor het ambt van prins-bisschop in Luik. Maar bij zijn aftreden als prins-bisschop ontving hij 60.000 caroligulden terug. Na zijn aftreden in Luik in 1544 gaat hij zich meer met Zevenbergen bemoeien en schenkt hij in 1546 de fraaie ringkraag aan het St. Jorisgilde.

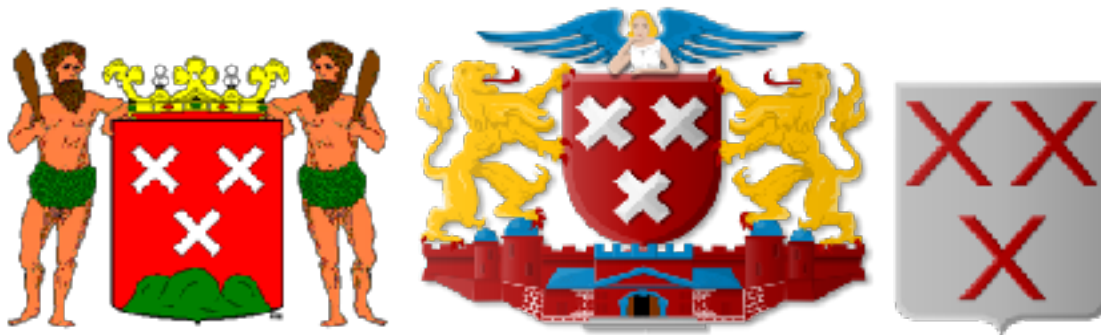
In datzelfde jaar was hij zo ziek dat hij een geneesheer van Bergen op Zoom liet komen. Overigens wordt in diverse publicaties over Cornelis gesproken over zijn kwakkelende gezondheid.

Met de heren van Breda had hij in de periode 1544-1558 geregeld geschillen over de grenzen van de heerlijkheid Zevenbergen. Met zijn neef, de markies van Bergen op Zoom had hij een betere relatie en kon hij grenskwesties met het Land van Bergen op Zoom oplossen, waardoor bijvoorbeeld de bedijking van Bloemendaal mogelijk werd.

Cornelis is in het najaar van 1560 in Zevenbergen overleden, maar volgens enkele publicaties in Bergen op Zoom begraven.<sup>6</sup>

### Stadskeur

Het keurmerk (wapen met drie kruisjes) kan aan Bergen op Zoom, aan Breda en aan Zevenbergen gelinkt worden. Deze steden horen tot 1287 tot het land van Breda en gebruikten nog lang dezelfde vorm van het wapen. Bergen op Zoom gaat daar in de loop van de 16<sup>e</sup> eeuw de drietoppige berg aan toevoegen. Op een perkamenten akte uit 1561 is dat voor het eerst gedaan, op het stadszegel enige tijd later. Het gebruik van de bergen op het wapen is niet van de ene op de andere dag ingevoerd, maar geleidelijk in gebruik geraakt. Men blijft de zegelstempels gebruiken tot die versleten zijn en vervangen moeten worden door een nieuw stempel met het nieuwe wapen met de drie bergen. Daardoor komt het voor dat in de eerste helft van de zestiende eeuw beide versies van het wapen van Bergen op Zoom naast elkaar gebruikt worden.



Afb. 5-7: De wapens van Bergen op Zoom, Breda en Zevenbergen.

De stadskeur werd gebruikt op basis van een internationale regeling uit 1503, waarbij Philips de Schone in een plakkaat voorschreef dat elke goud- en zilversmid zijn werk van een meesterteken moest voorzien en dat het werk tevens een stadskeur moest dragen. In de loop van de 16<sup>e</sup> eeuw werd dit nader geregeld in plaatselijke bepalingen. Voor Bergen op Zoom werd deze regeling in 1522 afgekondigd, voor Breda in 1552.

Zevenbergen kende niet zo'n stedelijke regeling. In de archieven van Zevenbergen komen geen zilversmeden voor in de 16<sup>e</sup> en 17<sup>e</sup> eeuw. Bovendien schreef het stadsbestuur in 1807 aan het departementaal bestuur van Brabant dat er geen keurkamer in Zevenbergen was en dat de werkmeesters in goud en zilver onder de keurkamer van Dordrecht vielen. Dat wijst erop dat er in Zevenbergen nooit een keurkamer, dus nooit een stedelijk keurmerk is gebruikt. Bij het bestuderen van de stadszegels van Bergen op Zoom blijkt dat het zegel met alleen de drie kruisjes nog lang in de 16<sup>e</sup> eeuw gebruikt werd. Omdat de ringkraag in 1546 is gemaakt

en gekeurd met dit wapen kan dit op grond van het keurmerk zowel in Breda als in Bergen op Zoom zijn vervaardigd.

W.A. van Ham in mailwisseling:

“ Het is zeker mogelijk dat bij het aanmaken van het keurmerk in 1522 er doorgaans nog geen bergjes in het wapen van BoZ werden afgebeeld. Zie ook mijn publicatie in de Brabantse Leeuw jrg. 1987 (staat ook op internetsite). Er was een lange, vloeiende overgang totdat in de loop van de zestiende eeuw de aanneming van de drietoppige bergen algemeen was geworden.”



Afb. 8: stadskeur op de ringkraag van 1546.





Afb. 9: Stadskeur op de ringkraag 1546.



Afb. 10: Lakenloodje Bergen op Zoom, 15<sup>e</sup> eeuw; het stadswapen had toen nog geen bergen.



Afb. 11: Detail van het foedraal met het stadswapen van Bergen op Zoom

### **Heraldische aspecten**

Voor een verdere analyse van de keurmerken op de ringkraag is het nodig om verder te kijken naar de heraldische aspecten van het stadswapen. Op de ringkraag heeft dat een bijzondere vorm. Hierover is Willem van Ham geraadpleegd.

Willem van Ham is de expert op het gebied van de wapens en vlaggen in Noord Brabant en hij publiceerde hierover het boek *Wapens en vlaggen in Noord-Brabant* (Walburg Pers 1986)

77.

Hij schrijft hierover het volgende:

“Naast de eenvoudige schildvormen die allang bekend waren, kwamen in de renaissance nieuwe op, voornamelijk gebaseerd op de zogenaamde cartouche, een rijk kwab- en krulornament. In de zestiende eeuw heeft het geheel nog een beetje symmetrie, later ontardt het in een geharrewar van ranken, bladeren, bloemen en wat dies meer zij, je moet dan soms met een loep naar het wapen zoeken!

Hier in Bergen kwam de cartouchevorm relatief vroeg voor. Een lijstje was zo gemaakt (zie hieronder).

Leg je de plaatjes naast elkaar dan zie je dat er aan de boven- en zijkanten al wat vervorming ging optreden: de puntvorm midden in de bovenkant die correspondeerde met die in de schildpunt, kreeg een extra ornament met een rolvormige versiering. Vergelijk in de bijlagen het stadswapen uit 1520 met dat uit 1574.

Waarschuwing: de cartouchevorm komt ook elders voor. Voorbeelden uit Breda zijn mij echter niet bekend.”

Deze (renaissance)vorm van het wapenschild komt in de volgende voorbeelden voor:

**1520** stadswapen in blaozen van de Vreughdebloem (ook wapen van Jan III heeft deze vorm).

**1521** te zien in artikel ‘De Christoffelschouw, pronkstuk van het Markiezenhof- zijn geschiedenis, versiering en betekenis’, De Waterschans 44-1 (2014) 6-20: schilden van deze vorm afb.10, 11, 12.

**1525-1531** Miniatuur in getijdenboek Antoon De Waterschans 43-3 (2014) afb. 3.

**1529** zegel markies Jan III van Glymes afb. 50 in Het Doorluchtig Huis, Zaltbommel 1977, 83.

**1539** zegel markies Antoon De Waterschans 44-1 (2014) afb. 9 ook in Het Doorluchtig Huis, afb. 51

**1558** zegel Jan IV van Glymes afb. 52 in: Het Doorluchtig Huis, Zaltbommel 1977, 83

**1561** wapens van Jan IV en van de stad boven de keur van de kolveniers overdr. BL 1987, afb. 19

**1561** wapens van Jan IV en van de stad in het blaozen van de Vreughdebloem, ibidem, afb. 17

**1574** stadswapen op bedelpenning ibidem, afb. 20



Afb. 13: Bedelpenning BoZ 1574

Over de andere heraldische aspecten schreef W.A. van Ham:



“Over het wapen van Zevenbergen publiceerde ik al in 1970. Zodoende kan ik details uit de kraag nader verklaren die nu op de foto's beter te zien zijn. Het gaat hier over de vergulde 7 'bergjes' met konijnen erop. Die komen uit het stadszegel van Zevenbergen en stonden daarop in een kring rond het wapenschild met de drie kruisjes.”

Over de bril:

“Cornelis I van Glymes, heer van Zevenbergen (door huwelijk), Grevenbroeck, Brecht, Opvelpe enz. (1458-1508), broer van o.a. Jan van Glymes, heer van Bergen op Zoom, trouwde met Maria van Strijen, vrouwe van Zevenbergen (sinds 1492), Noordeloos, Heemskerk en Capelle op de IJssel. Tot haar huwelijksgoed behoorde o.a. de heerlijkheid Oosthuizen in Noord-Holland. Cornelis kocht o.a. het kasteel Croij in Peelland en de heerlijkheden Heeswijk en Dinther (1499). Voor haar bouwde hij een huis in Den Bosch, in het stadsdeel De Mortel, met een groot park, thans nog bekend als het Hof van Zevenbergen. In zijn zegels voerde Cornelis naast het familiewapen van de Glymes twee brillen en de wapenspreuk: "Il n'est qu'estre borgne" d.i. "je moet [hoeft] maar éénogig [te] zijn [om te kunnen zien]. De bril was een persoonlijk onderscheidingsteken van heer Cornelis. Het voeren van een dergelijk embleem behoorde ca. 1350-16e eeuw tot de mode van de adel en elite. Het zeer gedetailleerde familiewapen kwam enigszins op de achtergrond, en men ging naast het schild, maar ook geheel los als ornament of op vaandels enzovoort de afbeelding van een plastisch voorwerp (of meerdere) gebruiken, vaak met een opschrift, vaak een leus of korte spreuk.

De bril is in de Nederlandse heraldiek bekend doordat het voorwerp was opgenomen in het wapen van de gemeente Oosthuizen (N.H.), thans gemeente Zeevang. Ook in het wapen van laatstgenoemde nieuwe gemeente komt de bril voor. Zie hierover het artikel 'Het wapen der gemeente Oosthuizen', door P. A. de Lange, m.m.v. mr. El. C.M. Prins, in: /De Nederlandsche Leeuw /jrg. 58 (1940) kol. 119 -- 125.

In de literatuur heet een dergelijk embleem badge (in Engeland); devise (Frankrijk); imprese (Italië). Het meest bekend is het embleem bestaande uit twee schuingekruiste, geknotte takken, het zogenaamde Bourgondische of Sint-Andrieskruis.”

### **Meesterteken en mogelijke makers**

Het meesterteken is op alle schakels en op het medaillon aangebracht. Helaas is niet bekend van welke zilversmid uit Bergen op Zoom of uit Breda dit teken is. Er is geen ander zilverwerk met dit teken bekend.



Afb. 14 en 15: Meestertekens op de ringkraag.

Het is niet helemaal duidelijk wat dit meesterteken voorstelt. Is het een lus of een strop? Of stelt het een buidel voor? Is het een korenzak?

Het ligt voor de hand om de naam van de maker te zoeken bij de ervaren zilversmeden in Bergen op Zoom of Breda. Een dergelijk fraai bewerkt stuk vraagt om de hand van een ervaren meester, zeker niet van een leerling.

We moeten ervan uitgaan dat de kraag in 1546 is gemaakt. Dat blijkt in eerste instantie uit de datering van de kraag en het foedraal, maar deze veronderstelling wordt gesteund door het onderzoek in de domeinrekeningen van het Arenbergarchief in Brussel uit de jaren 1541-1545 en 1548-1560. Die rekeningen zijn wel bewaard gebleven en zijn zeer gedetailleerd. Als de opdracht in die jaren was gegeven, had daar zeker een post in de rekening gestaan. De rekeningen uit de jaren 1546 en 1547 ontbreken helaas.

Als de ringkraag in 1546 is gemaakt moeten we dus zoeken naar zilversmeden die al minstens vijf jaar ervaring hebben en dus al in 1540 in Bergen op Zoom of Breda werkzaam waren.

Dan komen we tot de volgende mogelijke kandidaten:

Voor Bergen op Zoom:

1. Frederick Halmberger, hier voor het eerst genoemd in 1521; hij koopt en verkoopt diverse panden in de periode 1521-1540;
2. Arno Mossendorp: hij is gezworene in 1527
3. Hubrecht Cornelisz.: voor het eerst genoemd in 1519. Hij bezat (en werkte in) het pand de Munte in de Engelsestraat. Hij is deken van het gilde in 1523.
4. Wouter Jansz.: hij is gezworene in 1527.
5. Arnout Mertensz.: hij kocht verschillende panden o.a. het huis Amsterdam in 1536, het huis De Tinne Schotel in 1538 en het huis De Cleyne Crane in 1546.
6. Jan Gielis, voor het eerst genoemd in 1521, overleden in 1553. Hij was gezworene in 1523.
7. Bernaert Heijen of Heijden: hij was gezworene in 1523. Hij kocht diverse panden in de periode 1545-1551.
8. Michiel Stranghe of Strenghe: hij wordt in verschillende stukken vermeld in de periode 1536-1540.
9. Thomas Sonck, voor het eerst vermeld in 1527.
10. Willem Storm, voor het eerst vermeld in 1524.
11. Willem de Vos, voor het eerst vermeld in 1529.
12. Melchior Willems, voor het eerst vermeld in 1523
13. Huijbrecht Adriaensz, voor het eerst vermeld in 1522
14. Anthonis Arnoutsz, voor het eerst vermeld in 1525.
15. David Bouwens, voor het eerst vermeld in 1529.
16. Adolf Pieters, meester in 1521
17. Jacob Matheusz, meester van 1525-1552
18. Jan Jacobsz Coerensack, meester van vóór 1554-1571

Voor Breda:

1. Hubrecht van Baerle, geb. ca 1516
2. Jan Jacobs van Baerle, meester ca 1538
3. Rombout Berten, meester ca 1534
4. Anthonys Beys, meester ca 1535
5. Frans Cornelisz, meester ca 1527



6. Cornelis Fransen I, meester ca 1534
7. Jan Pietersz Gielis, meester ca 1529
8. Arnoud van Moffendorp, meester ca 1535
9. Henric Goderts Piggen, meester ca 1539
10. Peter Rijckouts Wouter Loonen, meester ca 1520

Als het meesterteken een strop of lus voorstelt zou de maker Michiel Stranghe (ook wel Strenghe) geweest kunnen zijn. Een streng heeft namelijk de betekenis van lus of ineengevlochten bundel. Een andere mogelijkheid is Jan Jacobsz Coerensack. Deze laatstgenoemde zilversmid woont en werkt in het huis De Coerensack in de Lievevrouwestraat. Mogelijk is hij de zoon van Jacob Matheusz, die eveneens in de Lievevrouwestraat zijn woning en atelier had. Het is mogelijk dat we hier te maken hebben met vader en zoon. Beiden leveren regelmatig zilveren en gouden voorwerpen aan de Markies van Bergen op Zoom of aan zijn echtgenote.

### **Het foedraal**

In het Museum Het Markiezenhof in Bergen op Zoom wordt een foedraal bewaard; deze is gemaakt van hout, met leer bekleed. Het leer op het deksel is rijk bewerkt. Het heeft sporen van mogelijk zilveren beslag. Ook de onderzijde van het foedraal en de zijkanten zijn bewerkt, zij met eenvoudige lijnversiering. Ook de bodem draagt sporen van een verdwenen beslag.

Het deksel is versierd met het wapen van Bergen op Zoom, het wapen van het Sint Jorisingilde, het wapen van Cornelis van Bergen en een bril en de wapenspreuk "Wan God Wilt" en het jaartal 1546.

Het foedraal is in 1958 door de toenmalige gemeentearchivaris van Bergen op Zoom, C.Slootmans, gekocht van de heer J.Wijchers, predikant uit den Haag, voor het bedrag van 120 gulden. De tipgever voor de koop was R. van Lutterveld, conservator afdeling geschiedenis van het Rijksmuseum. Het Rijksmuseum had zelf geen belangstelling voor aankoop.



Afb. 16: Foedraal, bovenzijde



Afb. 17: Foedraal, onderzijde

De ronde doos met een doorsnee van 53 cm is aan de binnenzijde met rode stof bekleed. Het deksel en de bodem zijn in vier delen door een kruis verdeeld. Het kruis is het Sint Joriskruis. Hierop zal beslag (zilver?) hebben gezeten. De gaten van de bevestiging zijn duidelijk zichtbaar. Mogelijk dat dit beslag aan de bovenzijde met dat aan de onderzijde gesloten kon worden met een scharnierende sluiting, vergelijkbaar met het beslag van forse boeken. Daardoor kon de doos met deksel gesloten worden. Ter beveiliging is een ijzeren slot aangebracht. De sleutel van dit slot is niet bewaard gebleven. Waarschijnlijk is dit slot van latere datum. Er is in het archief van het St. Joriskruis in Zevenbergen een financieel overzicht bewaard gebleven. Hierin staat een betaling vermeld in 1852 aan de smid Jan Kops, die 35 cent betaald krijgt om de doos van de ringkraag sluitbaar te maken met een slot met sleutel. Het gaat hier waarschijnlijk om het smeedijzeren slotje dat nog steeds op de zijkant van de leren doos zit.

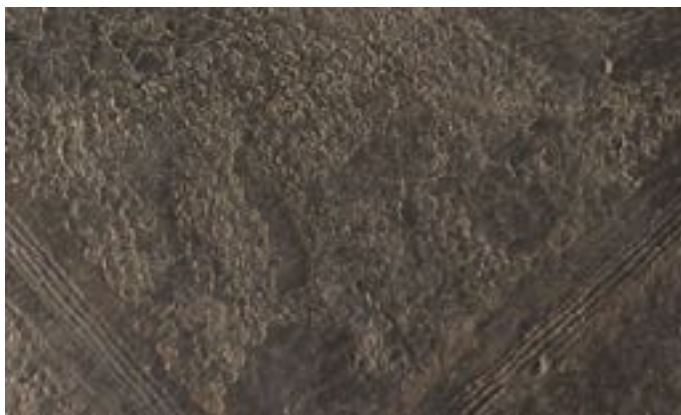
In de vier kwartieren van het deksel zijn de volgende afbeeldingen aangebracht:

1. een wapenschild met het wapen van Sint Joris;
2. een wapenschild met het wapen van Cornelis van Bergen;
3. een wapenschild met het wapen van Bergen op Zoom of Zevenbergen;

4. een banderol met de tekst “Wan God Wilt” met daaronder een bril en daaronder het jaartal 1546.

Als we ervan uitgaan dat het foedraal en de ringkraag oorspronkelijk bij elkaar gehoord hebben, dan is het wapen van Bergen op Zoom hier enigszins vreemd. Sommige schrijvers (waaronder Delahaye) zien hierin het wapen van Zevenbergen. Maar bij nauwkeurige bestudering zijn de drie bergen duidelijk zichtbaar, graveerwerk van de maker. Heeft de maker zich vergist? Dat kan natuurlijk het geval zijn als de maker in Bergen op Zoom woonde en bijna automatisch het stadswapen aanbracht met de bergen. Men kan zien dat de kruisjes in het wapen goed zijn gegraveerd, inclusief arcering en dat de bergen nog slechts vaag te zien zijn. Misschien heeft de maker toch geprobeerd de bergen weg te wrijven. Het was overigens gebruikelijk dat de ringkraag en het foedraal tegelijkertijd door de zilversmid werden geleverd, wellicht zelfs door de zelfde maker zijn vervaardigd.

Opmerkelijk is ook de schrijfwijze van het jaartal. Zowel op de ringkraag als op het deksel is de aanduiding van met name het getal vijf identiek. Men zou haast de hand van dezelfde graveur er in kunnen zien.



Afb. 18-19: Detail van het medaillon en van het foedraal met het jaartal 1546.

**Bergen op Zoom, welvarende stad**



In 1522 is met instemming van de heer van Bergen op Zoom het gilde van de goud- en zilversmeden opgericht. De gildekeur bevindt zich in het archief van de Raad en rekenkamer der Markiezen van Bergen op Zoom. In de keur wordt bepaald dat de zilversmeden hun producten moeten laten keuren en voorzien van het stedelijk keurstempel.

Vóór 1522 waren de zilversmeden onderdeel van het gilde van de Meersche, een gilde waar diverse handelaren waren ondergebracht.

In die periode waren er veel goud- en zilversmeden in Bergen op Zoom actief. In de periode 1500-1550 zijn er al 60 geteld. Daarnaast was het juweliersgilde uit Antwerpen hier actief. Dit gilde bezat hier een belangrijk handelshuis waar ruimte was voor vele juweliers uit Antwerpen. Het gaat hier om het pand Onse Vrouwe op de Grote Markt met enkele kleinere panden daarachter in de Kremerstraat, die toen nog Zilversmidsstraat heette.

Ook zijn er enkele aanwijzingen dat er een juweliersgilde van Bergen op Zoom was. Dit gilde, het Sint Nicolaasgilde, kocht in 1495 een hof en erf in de Lange Nieuwstraat (thans Korenbeurstraat).

Voor de juweliers en de zilversmeden was er in Bergen op Zoom meer dan voldoende afzet mogelijk doordat er in de stad twee maal per jaar een grote jaarmarkt werd gehouden. Bij deze jaarmarkten (de Paas- en Koudemarkt) hoorde de zogenaamde marktvrijheid voor de kooplieden die hier handel dreven. Dat hield in dat zij niet vervolgd konden worden voor boetes en schulden gedurende de jaarmarktperiode. Dat was in totaal zes weken, twee voor de marktperiode plus twee weken ervoor en erna.

### **Dragen van de ringkraag**

De ringkraag van 1546 is niet alleen een kostbaar, maar vooral ook een gewichtig product. De ringkraag moest volgens de reglementen van het Sint Jorisgilde gedragen worden tijdens de officiële bijeenkomsten van het gilde, zoals op Sint Jorisdag (23 april), op Verzworen Maandag en op alle processiedagen. Dat moet voor de koning van het gilde letterlijk een zware last geweest zijn.

Op een schilderij van Jean de Bologne uit 1630 dat de kolveniers van Mechelen afbeeldt, is te zien hoe de koning een dergelijke kraag moest dragen.



Afb. 20: Koning van het kolveniersgilde te Mechelen,

1630.

## Conclusie

Er zijn op grond van het onderzoek enkele conclusies te trekken:

- a) Cornelis van Bergen was van huis uit georiënteerd op Bergen op Zoom. Dat blijkt ook uit verschillende publicaties en uit archiefonderzoek. Onder meer vanwege de volgende punten: hij had als heer van Zevenbergen onenigheid over grenskwesties met Breda, terwijl die met Bergen op Zoom al lang waren opgelost; hij laat voor de behandeling van zijn ziekte in 1546 een geneesheer uit Bergen op Zoom komen en hij is mogelijk in BoZ begraven.
- b) Het gilde van zilversmeden in Bergen op Zoom is in 1522 opgericht, dat van Breda 30 jaar later in 1552.
- c) De vorm van het wapen op het stadskeur op de ringkraag kwam in de eerste helft van de 16<sup>e</sup> eeuw geregeld voor in Bergen op Zoom. Van het wapen van Breda is deze renaissancevorm niet bekend.
- d) De “vergissing” van het stadswapen op het foedraal wijst eveneens in de richting van een maker uit Bergen op Zoom.
- e)

Tot slot:

De ringkraag kan zowel in Bergen op Zoom als in Breda gemaakt zijn, maar enkele opvallende aanwijzingen duiden op Bergen op Zoom.

Cees Vanwesenbeeck

Bergen op Zoom 1 juni 2015

<sup>1</sup> J.P. van Rijen, *Zilver en zilversmeden uit de Baronie van Breda*, Breda 2000, 71

<sup>2</sup> Albert Delahaye, *Het Sint Jorisgilde of de vroedschap van Zevenbergen*, in: *Publicaties Archiveriaat Nassau-Brabant* 1973.

<sup>3</sup> R.C.M.Jacobs, *Het St.-Jorisgilde Zevenbergen 450 jaar oud*, in: *Oud Nieuws : periodiek van de Heemkundekring "Willem van Strijen" Zevenbergen* 1992

<sup>4</sup> ARA Brussel, Arenbergarchief, inv. nrs La 5402 (1532), La 4256 (1541), La 4255 (1542), La 4254 (1543), La 4253 (1544) en La 4252 (1545).

<sup>5</sup> ARA Brussel, Arenbergarchief La 4252, fol 51 vo.

<sup>6</sup> Albert Delahaye, *Heerlijkheid en heren van Zevenbergen, deel II 1453-1794*, in: *Publicaties van het Archiveriaat Nassau Brabant* nr. 8, 1969.

Cornelis (2) van Bergen in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel 9, (2008) 54 e.v.

Leon-E Halkin, *Histoire religieuse des règnes de Corneille de Berghes et de Georges d'Autriche princes-évêques de Liège (1538-1557)*, Luik 1936, p. 41.